

доц. др Родољуб Кубат

Православни богословски факултет
Катедра за Свето Писмо Старог Завета
Београд

Тихон Радовановић „први српски старозаветник“

Пре него што нешто више кажемо о Тихомиру (Тихону) Радовановићу* као богослову-библисти и наставнику на Православном богословском факултету, у кратким цртама ћемо се осврнути на његов животни пут, посебно његов школски пут – од основне школе до доктора теологије. Поглед на животопис потоњег владике Тихона делом расветљава богословски лик првог српског старозаветника.¹ Поред тога, циљ ове студије је да што је могуће реалније представи теолошку позицију владике Тихона у контексту времена у коме је богословски деловао. Истовремено претендује да критички анализира одређене теолошко-херменеутичке концепте, чији су одјеци и данас присутни у нашем богословљу.

Био-библиографија

Епископ Тихон (световно име Тихомир Радовановић) рођен је у Малом Пожаревцу (срез гроочански, округ београдски) 8. јула 1891. године од оца Димитрија (трговца) и мајке Даринке.² Прво образовање добио је у својој кући и основној школи у месту рођења. По свршетку основне школе положио је пријемни испит и почeo да похађа Другу мушку гимназију „Вук Каракић“. Међутим, после десетак дана проведених у гимназији, отац га уписује у Богословију Светог Саве, школске 1902/03. По завршетку школовања, 1911. године, постао је учитељ у селу Дрлупи (срез космајски). Исте године се оженио Наталијом, ћеркомprotoјереја-старофора Атанасија Вукосављевића, намесника космајског и пароха рогачког.

Митрополит Димитрије (потоњи патријарх) га је рукоположио у чин ћакона на Ивањдан (24. јуна), и поставио за парохијског ћакона при старој цркви у Крагујевцу. На тој дужности га је затекао Први светски рат. На почетку рата обављао је дужност болничара, прво при Дринској а затим у Шумадијској сталној војној болници. За време рата, децембра 1915. године умире његова жена Наталија, са којом је имао ћерку. Већ наредне, 1916. године је одведен у ропство у Хајнрихсгрин, где је остао до краја рата.

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 28. децембра 2007. у склопу пројекта бр. 149037A („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Епитет „први српски старозаветник“ треба схватити у ужем стручном смислу: Тихон Радовановић је био први наш доктор теологије из области Старога Завета.

² Биографски подаци преузети су из његовог Curriculum vitae. Архив ПБФ, бр. 836/1924.

После рата уписао се на Богословски факултет у Атини крајем 1918. године, као стипендијиста Српске православне цркве. Факултет је завршио 11. јуна 1921. године. По завршетку дипломског испита, одмах је отпутовао у Лajпциг, где је спремао докторску дисертацију на тему „Еволуција месијанске идеје“, коју је успешно одбранио 8. марта 1922. године на Богословском факултету у Атини, под насловом „Ἐξέλιξις τῆς Μεσσιακῆς ἰδέας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ“. Од завршетка факултета до одбране доктората прошло је нешто мање од девет месеци.

По повратку из Атине, 17. августа 1922. године постављен је за суплента Прве мушки гимназије у Београду, а октобра 1924. године је од стране Професорског савета Богословског факултета у Београду изабран за редовног доцента на Катедри Светог Писма Старог Завета. На тој дужности је остао до 25. августа 1930. године. Исте године постављен је за секретара Светог архијерејског синода, вршећи истовремено и дужност хонорарног наставника Светог Писма Старог Завета академске 1930/31. и 1931/32. године.

За време обављања дужности хонорарног наставника долази до спора са протом Милошем Анђелковићем, бившим начелником Министарства вера. Прота Милош Анђелковић је критиковао докторску дисертацију др Тихомира Радовановића, још неке радове, као и његов уџбеник „Библијска повесница“. Анђелковић је, обраћајући се Ректорату, доводио у питање његово постављење за доцента као и његово постављање на дужност хонорарног наставника Светог Писма Старог Завета.³ Те критике, иако крајње злонамерне и нестручне, једним делом откривају стање умова у тадашњој Србији. Анђелковић приговара Радовановићу да заступа дарвинизам, да су пророци за њега само визионари, да је Мојсеј „творац монотеизма“ итд. Примедбе су бесмислене и нетачне, али илустративне, што ће се видети када се касније осврнемо на теолошки ангажман владике Тихона, поготово у смислу евентуалног развоја неких новијих идеја у егзегези. Додуше, Свети архијерејски синод одбацио је те критике као неизбиљне и неумесне.

Тихон Радовановић је обављао дужност секретара Светог архијерејског синода све до 17. октобра 1932. године када је изабран за епископа сремског,⁴ викара патријарха српског Варнаве. Хиротонисан је за епископа у београдској Саборној цркви 21. новембра 1932. За епископа захумско-херцеговачког постављен је крајем 1934. Његова активност је врло брзо прекинута изненадном болешћу због које је, по сопственој молби, и умировљен 24. новембра 1939. Умро је у Београду 8. фебруара 1951. и сахрањен крај храма Покрова пресвете Богородице у Београду.

* * *

Већ на основу кратког животописа дâ се закључити да је животни пут владике Тихона био трновит, пун недаћа и подвига. У основи гледано, Тихон је био дете свога времена. Карактерни пресек личносног профиле Тихона Радовановића покazuје да је он пре свега био човек дужности. Озбиљно и трезвено је прихватао обавезе, савесно обављао и испуњавао задате послове. Тихон је до те мере био посвећен дужностима да се стиче утисак да готово није ни имао неких јачих унутрашњих порива за самосталнији научно-теолошки подухват.⁵ Приликом читања

³ Архив ПБФ, бр. 9/1931.

⁴ Др Тихон Радовановић, „Избрани викарни епископ сремски“, Гласник Српске православне патријаршије, Сремски Карловци 1932, 487.

⁵ На такву констатацију поготово указује чињеница да се Тихон Радовановић после епископске хиротоније није ангажовано бавио научним радом.

његових радова осећа се јака дисциплина и упорност – воља је потпуно подређена послушању. До те мере је Тихон био човек дужности да је чак и писање богословских студија доживљавао као „постављену нам дужност“⁶. То је посебан квалитет који је красио овог човека. Одговоран и озбиљан био је у обављању својих научних и наставних обавеза. Када је постао секретар Светог архијерејског синода на Факултету је био ангажован као хонорарни наставник, после хиротоније повукао се из наставно-научног рада.

Хронолошки пресек научне активности Тихона Радовановића показује да је он, од завршетка докторске дисертације до епископске хиротоније, врло марљиво радио на пољу старозаветних студија. Преглед тема којима се бавио показује широка интересовања и, по свему судећи, добар осећај за неке теме које до тада код нас или уопште нису обрађиване или пак јесу недовољно. Одабир тема такође открива његов богословски сензибилитет. За релативно кратак период свог научног ангажмана Тихон Радовановић је написао следеће текстове:

- „Εξέλιξις τῆς Μεσσιαχῆς ἰδέας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, Μέρος Α΄, ἐν Αθήναις 1922. = Еволуција месијанске идеје у Старом Завету, с обзиром на модерну критику, Београд 1925.
- „Апологетски Увод у Свето Писмо“, Весник Српске Цркве, 1925, XXX, 11, 663-667.
- „Месијанизам периода Закона“, Црква и Живот, 1925, III, 11-12, 410-417.
- „Створење света по учењу Старог Завета, с обзиром на егзактне науке“, Весник Српске Цркве, 1926, XXIX, 4, 223-235; 5, 305-319.
- „Увод у старозаветне пророке“, Весник Српске Цркве, 1928, XXXII, 1, 29-32; 2, 103-106; 3, 207-211; 4, 293-299; 5-6, 365-369.
- „О инспирацији Старог Завета“, Црква и Живот, 1928, VII, 9-10, 359-373.
- Историја превода Старог Завета, Београд 1929.
- „Мојсије и критика“, Богословље 1929, 3, 165-189; 4, 253-272; 1930, 1, 1-29.
- „Палестински канон Старог Завета“, Богословље, 1930, 3, 179-194.
- „Идеализам Хришћанске заједнице младих људи“, Црква и Живот, 1925, I, 3, 36-37
- „Ἀλιβιζάτος Ἀ., Ὁ Κοινωνικὴ ἀπόστολὴ τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναις 1928“, Богословље, 1930, 3, 253-258. (приказ)

Осим поменутих стручних радова епископа Тихона, значајна су и предавања из Увода у Свето Писмо Старог Завета (у форми скрипте) за студенте Богословског факултета, која су сачувана у облику литографских табака.⁷ Поред старозаветних тема, Радовановић показује интересовање за питања из Новог Завета: „Датум рођења Исуса Христа“,⁸ философије: „Стари грчки философи и хипотезе др Бран. Петронијевића“⁹ и упоредне религије: „Коран и Јеванђеље“.¹⁰ У тим областима није оставио даље запаженије радове.

Осврт на богословско дело

Велики руски писац Лав Толстој – промишљајући о улози појединача у историјским догађајима или историјско-цивилизацијском процесу – дошао је до закључка да на историјске токове не утичу појединци и да су они у тим процесима „писмена потврда“, која даје назив догађајима. Појединци, који могу бити и на нај-

⁶ „Мојсије и критика“, Богословље, 3/1930, 165.

⁷ Скрипту је издало Удружење студената Православног богословског факултета Београдског универзитета, 1930.

⁸ Црква и Живот, 1929, VIII, 11-12, 267-274.

⁹ Весник Српске Цркве, 1924, XXIX, 5, 194-203.

¹⁰ Мисао, 1925, XIX, 1215-1223; 1353-1358.

знацијним друштвеним позицијама (владари, војсковође), заправо су само pena на врху таласа који се покрећу из дубине океана. Наравно, иако тема овог рада није вредновање идеје историјског детерминизма грофа Толстоја – присутне у његовом делу *Рат и мир*, ипак би се могао извући генерални закључак да је појединац веома условљен општим миљеом и да су његове могућности управо из тог разлога често готово ограничено владајућим или општим трендом. Таква претпоставка добро се може илустровати на примеру научног рада Тихона Радовановића.

Наиме, Тихон је као млади доцент ступио у једну средину у којој су библијске студије тек требале да се развијају. Проучавање Библије у том и претходном периоду, због историјских разлога, било је на доста ниском нивоу. Идеје најеминентнијих библиста тих времена [J. Wellhausen (1844-1918), B. Duhm (1847-1928), H. Gunkel (1862-1932), H. Gressmann (1877-1927), E. Troeltsch¹¹ (1865-1923)], без обзира на њихову теолошку оријентацију и исправност научног мишљења,¹² биле су готово сасвим непознате. То је у основи зачило да је Тихон једва имао могућност да на било који начин уђе у тада актуелна теолошко-егзегетска промишљања, или да се ослони на резултате истраживања ондашње библистике. Готово да није постојала никаква кореспонденција између савремених светских токова научне егзегезе и наше средине. С друге стране, Тихон је био богослов Цркве, то јест покушавао је, из области струке, да одговори на питања која су се тада могла појављивати у српским теолошким и црквеним круговима. Херменеутичка позиција да је теологија одговор на питања која се постављају пред Цркву у датом историјском тренутку, објашњава научни рад и достигнуће Тихона Радовановића, његово неупуштање у тадашњу широм света актуелну библијску науку, којој у то доба на српским теолошким форумима готово није било места, али такође омогућава вредновање његовог научног рада из данашње перспективе.

Истовремено, из биографије владике Тихона да се закључити да он није ни имао неких посебних услова да се темељније и непосредно упозна са идејним струјањима у тадашњој старозаветној науци. Пре свега, било му је онемогућено да се укључи у мисаоне токове и пориве једног новијег приступа светописамском тексту. Његова обавештеност о стању ствари у тадашњој библистици углавном је посредна, и то најчешће преко старијих римокатоличких теолога.¹³ На то указује и коришћена литература, која је често застарела и селективна. Атински факултет, на коме је докторирао, у погледу библијских студија, био је можда тек нешто развијенији од наше средине. Код нас је тих година тек почeo са радом Православни богословски факултет.

Оновременим православним егзегетима узор су углавном били римокатолички библисти, чија су егзегетска промишљања морала да задовоље пре свега званични став Цркве. За већину римокатоличких изучавалаца Светог Писма, библистика је била једна врста „научне апологетике“. Библијом су се бранили основни догмати Цркве и за тадашњег верујућег человека већ традиционални поглед на свет. Питања којим су се бавили римокатолички библисти деветнаестог и прве половине двадесетог века, у научном смислу, била су углавном ирелевант-

¹¹ Трелч је додуше био систематичар, али се веома интересовао за библијске проблеме.

¹² О мисаоним струјањима и тенденцијама у оквирима библијских наука оширенје видети: Н. Reventlow, *Epochen der Bibelauslegung IV*, München 2001.

¹³ То је нарочито уочиво у Радовановићевом тексту „Створење света по учењу Старог Завета, с обзиром на егзактне науке“, где се поред римокатоличких библиста ослања и на њихове докматичаре.

на.¹⁴ Бескопромисно и нестручно бранила су се традиционална уверења. Базично је недостајало озбиљније хватање у коштац с изазовима који су се тада све више одражавали на живот Цркве. Тек ће папинска енциклика *Divino afflante Spiritu* из 1943. године римокатоличким библистима дати веће могућности за темељније проучавање библијских текстова.

С друге стране, протестантски богослови су, због недовољног познавања изворног духа Писма и одбацивања црквеног Предања, суштински оскудевали са јасно формулисаним херменеутичким принципима, на основу којих су могли промишљеније улазити у нове богословске дискурсе. Дух просветитељског рационализма силно је обузимао тадашње протестантске библисте и тај дух је узимао свој данак. Научни заноси су често библијску егзегезу доводили у слепе улице људског ума. Поготово је то био случај са историјско-литерарном критиком деветнаестог века, која је светописамски текст третирала као и остalu профану књижевност. Рационалистички настројени библисти, као нпр. врло утицајни Ајхорн и де Вете, одбацивали су свако почетно теолошко становиште у егзегези.¹⁵ За православну теологију био је то неприхватљив став (од њега су данас одступили углавном и савремени библисти). Теолошко-научна ситуација у којој се налазио Тихон Радовановић била је прилично незахвална. Поготово, ако се узме у обзир наша средина која се, с једне стране, тек ослободила турског јарма, а с друге, све више долазила у непосреднији додир са идејама западног света. Природни амбијент тадашње теологије били су полемичко-апологетски оквири, којима је по природи ствари углавном недостајала иновација и креативност. У библијском тексту се тражила потврда, а не изазов за богословски исказ.

Наравно, такво стање умова нужно се одразило на самог Тихона. Протестантски библицизам био је и теолошки и културолошки туђ Тихону и средини у којој је богословствовао. Толико му је протестантизам био стран да је, одбацујући протестантску теологију,¹⁶ занемаривао и добре стране тадашњих библијских истраживања, која су се по природи ствари везивала за протестанте. Природнији савезници, у то доба, били су римокатолички теолози – без обзира на све антагонизме између православних и римокатолика. То је, пре свега, био апологетски гард изазван узмицањем Цркве пред налетом просветитељства и науке. Већ летимичан преглед Тихонових текстова открива један карактеристично дефанзиван теолошки концепт.¹⁷

¹⁴ Само су ретки изузети показивали озбиљнији приступ и слободу при истраживању питања из домена библијских студија, као нпр. M. J. Lagrange (1855-1938) и A. von Hoonacker (1857-1933). Lagrange није радио без тешкоћа, неки његови радови били су повод да Конзисторијална конгрегација изда једну опомену 1912, после које је одустао од даљих истраживања Старог Завета. Старозаветним темама се тек вратио пред смрт. Карактеристично је да је спис von Hoonacker-а о Хексатеуху под насловом *De compositione et de origine mosaica Hexateuchi* објављен тек после његове смрти (1949), иако га је он урадио још 1906. године.

¹⁵ Уп. H. Reventlow, *Epochen der Bibelauslegung* IV, 209-217, 227-240.

¹⁶ Уп. *Лекције из Светог Писма Старог Завета*, Београд 1930, 25-27 (на крају скрипте).

¹⁷ Дефанзивна концепција владике Тихона каткад показује извесне елементе изолационизма (иначе, врло распрострањеног феномена међу теолозима), који се на местима пројектује у самом раду. Тако он за народ Израила на једном месту каже да је „Израиль, као изабрани народ Јахве, живео сасвим издвојеним начином живота, због чега није ни могао бити у пријатељству са суседним народима“, или нешто даље у истом раду за пророке каже да су се „око њега (Самуила) сакупљали надахнути људи Израила и, живећи животом манастирским, предавали се студијама теолошким, а уз то неговали музику као благотворно средство за дух човечији“ („Увод у старозаветне пророке“, 367, 368). Ове констатације су нетачне. Израил је врло интензивно партиципирао у свету тадашњег Блиског истока, док су пророци били врло ангажовани у политичко-друштвеном живору Израила.

Егзегеза је готово искључиво апологетски усмерена, чак до ситничавости полемична.¹⁸ То није само карактеристика Тихона Радовановића, већ пре би се могло рећи опште место тадашње традиционалне теологије. Све то што су научници могли да открију ствар је њиховог претераног рационализма,¹⁹ који се a priori доживљавао као негативан.²⁰

Тихон је још у почетку морао да заузме позицију традиционалисте. У том правцу га је усмерило лично богословско образовање и средина у којој је деловао. Већ у својој докторској дисертацији, успутно говорећи о Мојсејевом ауторству Петокњижја, негативно се изражава о историјско-литерарној критици.²¹ Његова студија „Мојсије и критика“ одражава базично неповерење у дотадашња научна истраживања која се тичу проблема настанка Петокњижја. Додуше, Тихон познаје – мада посредно – владајуће хипотезе,²² али их одлучно и недвосмислено одбацује. Аргументација коју износи у корист тезе да је Мојсеј писац Петокњижја слабашна је и неуверљива. У студији „Стварање света по учењу Старог Завета, с обзиром на егзактне науке“ Тихон је на истим позицијама.²³ Опет је посреди „научно-полемичка“ апологетика.

Постоји још један моменат на који би вальало обратити пажњу када је у питању традиционалистички теолошки концепт владике Тихона. Наиме, могло би се рећи да се антрополошка схватања Тихона Радовановића нису уклапала у савремену слику човека, као бића способног и позваног за веће мисаоне захвате – што је било базично уверење просветитељства и науке. Занимљива је и врло дискутибилна Радовановићева антрополошка позиција, када говори о пророчкој служби: „пророчка надахнућа нису зависила од пророка као човека уопште нити од његове воље, значи, они су говорили само оно што им је съ выше било откриено“.²⁴ Овај став имплицира наглашен антрополошки минимализам. Свакако, остаје отворено питање: да ли су то одјеци средњовековног богословља или је антрополошки пессимизам изазван страдањима у Великом рату (1914-1918) или је пак збир једног и другог? Ако се узме у обзир целокупан Тихонов опус, пре би се рекло да је у питању класична наслеђена свест, мада ју је могла поспешити велика криза после Првог светског рата.

Занемарујући људски моменат у процесу настанка библијских текстова, Тихон је аналогно – вероватно подсвесно – занемаривао и научну могућност савремених библиста. Индикативно је да се он у свом раду „Увод у старозаветне пророке“ не осврће на тада утицајну и врло занимљиву књигу Бернарда Дума *Teologija proroka*, у којој аутор поставља тезу да темељ израилске религије није давање Закона Мојсеју, већ теологија која се развила у пророчким круговима.²⁵ Радо-

¹⁸ Уп. „Мојсије и критика“, *Богословље*, 3/1929, 172-180.

¹⁹ Уп. „Увод у старозаветне пророке“, 365-367

²⁰ Идентичан приступ доминирао је у круговима римокатоличких библиста све до половине двадесетог века, уп. A. Suelzer, *Modern Old Testament Criticism*, in: The Jerome Biblical Commentary (R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy), New Jersey, 1968, 590-604. посебно стр. 598, 603. Текст је објављен у зборнику *Biblijska teologija Starog i Novog zavjeta*, KS, Zagreb 1980, под насловом „Današnje istraživanje Starog Zavjeta“, стр. 9-51.

²¹ Еволуција месијанске идеје у Старом Завету, стр. 13. фуснота 1.

²² Уп. „Мојсије и критика“, 253-271.

²³ Весник Српске Цркве, 1926, XXIX, 4, 223-235; 5, 305-319.

²⁴ „Увод у старозаветне пророке“, 207

²⁵ B. Duhm, *Die Theologie der Propheten als Grundlage für die innere Entwicklungsgeschichte der israelitischen Religion*, Bonn: Marcus 1875.

вановићу су, додуше, позната оваква и слична размишљања, која су се касније испоставила као тачна, али он их недвосмислено одбацује и сматра производом неорационализма.²⁶ У основи Тихон игнорише сва до тада позитивна научна достигнућа. То се конкретно може видети на проблему ауторства Књиге пророка Исаије. Још је Доедерлајн, у другој половини осамнаестог века (1775), довео у питање мишљење да је Исаијина књига спис једног аутора.²⁷ Дум је, чак, открио и Трито-Исаију (гл. 56-66). Тихон ипак остаје на некритичко-традиционалним позицијама – пророк Исаија је једини писац књиге.²⁸

То што ми такву позицију називамо некритичким традиционализмом не значи да је у питању слабашна позиција, која у себи нема јачих порива. Напротив, пре би под некритичким традиционализмом требало разумевати дубоки условни рефлекс круте институционалистичке свести, чије моћне струје често креирају теолошке укусе. То се нарочито види у вредновању пророчке улоге у Старом Завету.²⁹ Поготово ако се проблематизује однос пророка према култу и институцији државе (цара). Занимљиво је да су протестанти (конкретно Дум) пророчки покрет вештачки супротставили култу уопште – што се касније испоставило као нетачно. И њихова позиција је логична. Лутеранство изражено у теолошкој идеји *sola fide*, као и деградирање закона и наглашавање харизматичких дарова, било је блиско Думу и другим протестантским библистима.

Позиција коју су заступали традиционални теолози је, такође, логична. Тихон је мало држао до пророчке теологије у смислу њеног пресудног значаја за Стари Завет.³⁰ Таква мисао је била посебно блиска римокатоличким теолозима. Харизматици су често антиинституционални и одвећ слободни. Позиција римокатоличке и православне Цркве у том погледу била је слична, и она се одражавала на егзегезу. Традиционалистима је било природно да се Стари Завет пре свега сагледа кроз призму давања Закона,³¹ уз то се наглашавала његова тадашња ритуална и законодавна функција.³² У позадини се јасно назире, с једне стране, институционално-ритуални концепт, често својствен званичној Цркви, а с друге, потвр-

²⁶ Уп. „Увод у старозаветне пророке“, 266.

²⁷ Уп. H. Reventlow, *Epochen der Bibelauslegung I*, München 1990, 12.

²⁸ Уп. „Увод у старозаветне пророке“, 210; *Лекције из Светог Писма Старог Завета*, Београд 1930 (скрипта), 24-29 (на крају скрипте).

²⁹ Ипак, да би ствари биле што јасније потребно је нагласити да пророци нису били надахнути Петокњижјем, као законском књигом у неком строго јуридичком смислу – како су склони били да мисле традиционалисти. То је историјски немогуће, јер највећи број пророка је деловао пре формирања Петокњижја. Улога пророка није била да у складу са „објављеним“ Петокњижјем (Законом) чувају народ од западања у многобоштво (уп. „Увод у старозаветне пророке“, 103). Пророци су свој теолошки концепт црпели из идеје Савеза између Бога и Израила. Наравно, идеја Савеза имала је и своју законску димензију, али Закон као такав није био средишна тачка старозаветне теологије. Основна тачка ослонца из које су теолошки промишљали библијски писци била је идеја Савеза – како за састављаче Петокњижја, тако и за пророке – с тим што главна улога у развоју идеје јахвеизма припада пророцима.

³⁰ Уп. „Увод у старозаветне пророке“, 103. или *Еволуција месијанске идеје у Старом Завету*, 13.

³¹ Тако је за Тихона Thorah – Петокњижје „не само први извор Откровења него и најстарији писани документ о манифестацији Божијој човеку о своме бићу и својствима. Сви остали списи Старог Завета ... прикључују се овој првој књизи, док пророци своја пророштва базирају на њеном Закону – Декалогу“ („Мојсије и критика“, 170).

³² Као добар пример може да послужи једна Тихонова констатација: „сви ти (свети) списи, у оригиналним рукописима, чувани су у јерусалимском храму и били су непрекидно у рукама свештеника, који су их употребљавали при богослужењу приликом вршења разних верских обреда“ „Палестински канон Старог Завета“, 184.

ћује се од раније успостављена консталација Црква – држава. Средњовековна симфонија између Цркве и државе подразумевала је институционализацију и сакрализацију друштвеног поретка. У томе свети закони имају посебно место. Таква мисиона структура се често несвесно учитава у саму егзегезу, исто као и антикултска свест протестаната.

Проблем теолошко-херменеутичког концепта присутан је и у раду „Палестински канон Старог Завета“.³³ Радовановић покушава да одбрани традиционално становиште, које се односи на установљење и настанак старозаветног канона. Важан аргумент му је јеврејско схватљење канона. Тихон прихвата мишљење да је канон старозаветних књига формиран у доба Јездре, Неемије и пророка Малахије.³⁴ Тиме посредно одбацује „мишљење рационалиста“, али истовремено запада у друге потешкоће. Наиме, из јеврејске позиције такво схватљење настанка канона је врло смислено, јер, према њему, после Малахије нема више богонадахнутих текстова. То је, између остalog, још од постновозаветног доба била тврдња Јевреја у покушајима да оспоре богонадахнутост новозаветних списка. У палестински канон нису ни ушле касније књиге, које се налазе у Септуагинти, управо из тих разлога. Међутим, ово није класичан пропуст научника него је овде реч о погрешном концепту, који a priori избегава да се упусти у стварне проблеме и тиме има нужно слабу конекцију. Уопште ова студија владике Тихона показује недовољно изоштрену теолошку оријентацију.

Очигледно је да је за егзегезу и теологију уопште од пресудног значаја основна концепција, која је углавном условљена општом теолошко-еклисијалном оријентацијом. Неадекватна теолошко-херменеутичка оптика са собом нужно повлачи недостатно сагледавање проблема. Тај феномен је видив из неких од наведених примера. Уз то, врло је важна процена у којим се доменима библијска истраживања морају уважавати, као и то како ће се она одразити на општи теолошки концепт. Достигнућа текстуалне, литературне и историјске критике су веома важна за библијску егзегезу, а самим тим за теологију уопште. Без њих у савременом свету теологији остаје мало простора – тек нешто у сопственој порти. Међутим, у таквим теолошко-херменеутичким лавиринтима није се лако снаћи. Потребна је широка и јасна концепција, која је нпр. била присутна у раној Цркви или светоотачком богословљу четвртог века. На њу утиче више чинилаца. Јасна концепција је генерално недостајала теологији раног двадесетог века, а самим тим и владики Тихону Радовановићу.

Наравно, нису радови Тихона Радовановића безвредни – далеко од тога. С једне стране, одабир тема којима се он бавио био је смислен. Тихон, у контексту времена и простора у којем је стварао, није био богословски аутистичан. Чак би се могло рећи да су питања којима се он бавио фигурисала као релевантна за тадашњу православно-српску теологију. Он покушава да даје одговоре на нека актуелна питања, нпр. у тексту „Створење света по учењу Старог Завета, с обзиром

³³ Богословље, 2/1930, 179-194.

³⁴ „А како је пр. Малахија, по јудејској традицији (Erbin, 204b, 109b), после књижевника Јездре и кнеза Неемије био први и главни члан Велике Синагоге, која је 444. год. пре Христа закључила палестински канон, то се може прихватити горње предање, по коме је пр. Малахија био последњи Богом инспирисани писац, кога Јевреји због тога још другачије називају ‘печет пророка’ (Sota 48b, Nasir 53b).“ („Палестински канон Старог Завета“, 180). Библијској науци је већ одавно познато да је палестински канон и уопште старозаветни канон установљен тек у постновозаветном периоду.

на егзактне науке“ или „Мојсије и критика“. У извесној мери је свестан теолошких изазова који се намећу животу Цркве. С друге стране, за сваку похвалу је његова методолошка педантност. Тихон транспарентно поставља проблем, у разради теме врши прегледну анализу и на крају доноси јасне закључке. Његове мисли су врло разговетне и прецизне. На одређеним местима Тихон показује изразиту теолошко-догматску виспреност.³⁵ Радовановић је у неким радовима на задовољавајућем академском нивоу. У научном погледу најкоректнија је студија *Историја превода Старог Завета* (Београд 1929); управо студија која не имплицира значајнију теолошку позицију, што је по свему судећи била најслабија тачка теолошко-херменеутичког концепта, који је заступао „први српски старозаветник“. То истовремено значи: да је владика Тихон богословствовао из неке друге перспективе и у неко друго време, у много већој мери би дошли до изражaja његови научни квалитети.

* * *

На крају је јасно да ствари нису ни најмање једноставне као што можда изгледају на први поглед. Тако и критика Тихонове позиције није безусловна. Уколико се опет вратимо на поменуто херменеутичко начело по којем су теологија и теолошка егзегеза контекстуални одговор на проблеме пред којима се налази Црква, критика Тихона може да добије и апологетску димензију. Наиме, Тихон је био човек Цркве, бравио је веру како је знао и колико је могао. Данас је јасно да то – из научне и теолошке перспективе – није био добар теолошки концепт и да таква оријентација не заслужује похвале, али ако се такав концепт контекстуализује исто је тако јасно да је он тада био једини могућ. Истовремено, његов богословски допринос, иако скроман, ипак није до краја занемарив. Наиме, он својим теолошко-егзегетским ангажманом тадашњег српског читаоца полако уводи у причу – конзервативно и дефанзивно, али га ипак уводи. Тихон је на један до тада непрактикован начин увео у српску богословску мисао нека нова питања (нпр. проблем настанка Петокњижја). Одговори које је давао кореспондирали су са општим богословским уверењима тога доба. Проницљив читалац ће можда рећи: Да, али неко је морао да почне. – Наравно, он је био први, и као таквог треба га схватити.

³⁵ Уп. „Створење света по учењу Старог Завета, с обзиром на егзактне науке“, 316-317.